

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ КОД ТРАВМИ ГЕРОЇНИ РОМАНУ С. ПРОЦЮКА «РУЙНУВАННЯ ЛЯЛЬКИ»

Черниш Анна Євгеніївна,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри журналістики та

філології

Сумського державного університету

an.chernysh@journ.sumdu.edu.ua

orcid.org/0000-0001-6183-7312

Стаття присвячена аналізу психологічної травми героїні, репрезентованої у романі С. Процюка «Руйнування ляльки». Твір українського письменника розкриває важливі питання психологічного становлення й ідентичності особистості у пострадянський період, обтяженої соціальними та індивідуальними травмами. Художнє моделювання знаків психоаналізу (травма, трансмісія травм, проєкції травм, простір мовчання і нелюбові, деструктивні почуття й емоції, корпус нав'язливих думок тощо) дає змогу потрактувати твір С. Процюка романом травми, що піддається продуктивному аналізу у психоаналітичному вимірі.

Мета – визначити художні маркери психологічної деструкції і складники психотравми у героїні роману С. Процюка «Руйнування ляльки».

Методи: шляхом аналізу тексту роману із застосуванням психоаналітичного методу з'ясовано специфіку художнього моделювання й особливості поетикального зображення травми як ключового ідентифікатора у психотипажі головної героїні, що позначається на формозмістовій єдності твору.

Результати. Встановлено, що травма є результатом впливу багатьох факторів на процес психічного становлення й ідентичності Анни Сороченко. Ключовими деструктами психіки героїні роману визначено низку негативних впливів, зокрема несприятливі умови психоідентичності у радянський період, авторитарне батьківське виховання, атмосферу мовчання, травму нелюбові, шлюбний конфлікт, руйнування здорових моральних і сімейних цінностей, патологічне світосприйняття тощо. Чинниками психологічної травми героїні твору С. Процюка виступають дезорієнтація у світоставних імперативах, наслідки тиску тоталітарної ідеології, консервативне й авторитарне виховання, байдужість і прохолода у взаєминах із батьками, простір мовчання, брак батьківської любові й уваги, соціальна невлаштованість, тривожність і настороженість, апатичність. Деструктивні установки, крах здорових міжособистісних стосунків, викривлені фрейми поведінки, повсякчасні проєкції і переноси травми нелюбові посутньо травматизували героїню роману «Руйнування ляльки».

Висновки. Відсутність позитивного прикладу здорових сімейних стосунків, стриманість батьків у спілкуванні між собою та з донькою, тиск Ляльки як комплексу деструктивних чинників, тривале психічне напруження, стан індіферентності спровокували появу психічної броні та агнозії у персонажа як вагомих чинників психологічної травматизації. Невроз, психічне напруження, необхідність стримування, самостишування і самоконтролю, настороженість призвели до психічного двоєдушся героїні, гранично близького до психічної патології. Постійне психічне напруження, надмірна тривожність, невротичність негативно спроектувалося на особистісну, психологічну, соціальну ідентичності Анни Сороченко.

Ключові слова: роман травми, інтерпретація, метафора, травма, деструкт, Лялька.

PSYCHOANALYTIC CODE OF HEROINE'S TRAUMA BY THE S. PROTSYUK'S NOVEL "DESTRUCTION OF THE DOLL"

Chernysh Anna Yevheniivna,
*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Journalism and
Philology
Sumy State University
an.chernysh@journ.sumdu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-6183-7312*

The article is devoted to the analysis of artistically realized trauma in the heroine of S. Protsyuk's novel "Destruction of the Doll". The work of the Ukrainian writer fundamentally reveals important issues of psychological formation and identity of the individual in the post-Soviet period, burdened by social and individual traumas. Artistic modelling of the signs of psychoanalysis (trauma, trauma transmission, trauma projections, space of silence and unlove, destructive feelings and emotions, corpus of obsessive thoughts, etc.) makes it possible to interpret S. Protsyuk's work as a novel of trauma, which is amenable to productive analysis in the psychoanalytic dimension.

Objective – to identify artistic markers of psychological destruction and components of psychotrauma in the heroine of S. Protsyuk's novel "Destruction of the Doll".

Methods: by analyzing the text of the novel using the psychoanalytic method, studies of trauma, the specifics of artistic modelling and the peculiarities of the poetic depiction of trauma as a key identifier in the psychotype of the main character, which affects the form-content unity of the work, were clarified.

Results. A number of negative influences are identified as the key destroyers of the heroine's psyche in the novel, including unfavourable conditions of psychoidentity in the Soviet period, authoritarian parenting, marital conflict, destruction of healthy moral and family values, pathological worldview, etc. Disorientation in worldly imperatives, the result of the pressure of totalitarian ideology, conservative and authoritarian upbringing, indifference and coolness in relations with parents, lack of parental love and attention, social disorientation, anxiety and wariness, apathy are the factors of psychological trauma of the heroine of S. Protsyuk's work. Destructive attitudes, the collapse of healthy interpersonal relationships, distorted frames of behavior, constant projections and transfers of trauma to non-love traumatized the heroine of the novel "Destruction of the Doll".

Conclusions. The lack of a positive example of healthy family relationships, parents' restraint in communicating with each other and with their daughter, the pressure of the Doll as a complex of destructive factors, long-term mental stress, a state of indifference provoked the appearance of mental armour and agnosia in the character as significant factors of psychological traumatization. Neurosis, mental tension, the need for restraint, self-restraint and self-control, vigilance led to the mental duality of the heroine, extremely close to mental pathology. Constant mental stress, excessive anxiety, and neuroticism had a negative impact on Anna Sorochenko's personal, psychological, and social identity.

Key words: trauma novel, interpretation, metaphor, trauma, destruct, Doll.

1. Вступ

Роман С. Процюка «Руйнування ляльки» цілком гармонійно входить у постколоніальний психоаналітичний художній дискурс української літератури початку ХХІ ст. Він, як і решта творів українського письменника, доповнює художню психологічну матрицю українського героя, позначеного досвідом радянщини, психологічною, соціальною, культурною, національною, тілесною травмами як наслідком викорінення «совкової» ідеології, що так міцно засіла у свідомості й досвіді виховання багатьох поколінь українців.

Мета статті – визначити художні маркери психологічної деструкції і складники психотравми у героїні роману С. Процюка «Руйнування ляльки».

Попри активне застосування теоретичних засад клінічного психоаналізу в практиці літературознавчих інтерпретацій, усе ж, на жаль, поки що й годі стверджувати існування сформованого

теоретичного напрямку психоаналітичного літературознавства, позаяк неможливе ототожнення й цілковите перенесення теорії медичного психоаналізу у сферу літературознавства передусім через розбіжність предмета дослідження – людської психіки та її проблем. Питання розрізнення об’єктів дослідження у клінічному та прикладному психоаналізі цікавило П. Брукса, Ж. Лакана, Я. Потканського, М. Моклицю та ін. Так, скажімо, П. Брукс вважає, що «традиційна літературознавча психоаналітична критика (psychoanalytic criticism) тяжіє до заглиблення у три базових категорії, узалежнені від об’єкта аналізу, – автор, читач і персонаж тексту» (Brooks, 1987: 335), що не збігається з об’єктами клінічного психоаналізу, зосередженими передусім на людині (клієнтові або пацієнтові). Слушною видається також думка Я. Потканського: «Предметом зацікавлення психоаналізу є або людська психіка (у теоретичній перспективі), або конкретний пацієнт зі своїми психічними проблемами (у терапевтичній практиці). Отже, це не література» (Потканський, 2008: 292). М. Моклиця, обґрунтовуючи об’єкт наукового пізнання у літературознавстві, що активно послуговується засобами і методами психоаналізу, з цього приводу також наголошує, що «літературознавець має перед собою як головний об’єкт дослідження принципово інший матеріал: художню літературу, явище мистецтва, яке хоч і виростає з людської психіки (все, що є в культурі, походить звідти), є чимось іншим, самодостатнім, таким, що існує за своїми законами. Літературознавець має справу з поліаспектним художнім об’єктом, який треба розшарувати, розкодувати» (Моклиця, 2002: 234), відтак висновуючи, що людська психіка не здатна напряму поставати об’єктом літературознавчих психоаналітичних інтерпретацій у художніх текстах. З огляду на наукові позиції зазначених науковців, цілком зрозуміло, що наявні певні обмеження у функціональному навантаженні мистецтва, що засобами перетворення, трансформації, фантазування, сублімації представляє *результати* роботи людської психіки, а не людську психіку та психічні проблеми як такі. Констатуємо своєрідну дистанцію між психоаналізом і літературознавством, зменшення якої можливе через застосування «механізмів-посередників між дискурсом, який виконує роль інтерпретанта, і чужим йому первинно полем дослідження» (Потканський, 2008: 292), що усувають напругу між психоаналізом і літературознавством, уможливаючи зближення їхніх дискурсів адаптивним, обґрунтованим й обережним використанням деяких аспектів клінічного психоаналізу, термінологічного апарату й окремих методів інтерпретації. У літературознавстві таким дискурсом для психоаналітичної інтерпретації найчастіше виступають твори художньої літератури, наповнені *знаками психоаналізу*, що їх вибирає письменник для художнього дослідження, – відповідні типажі героїв, їхня поведінка, емоційні чи психічні стани, діапазон почуттів та емоцій, різного роду патологічні думки, деструктивні помисли, травми, суїцидальні мотиви, фантазії, візії, сновидіння, міфоритуальна парадигма, архетипи тощо.

Творчий доробок С. Процюка засадничо розкриває низку болісних тем із життя сучасного українця. На всіх рівнях організації його художніх творів наскрізно звучать мотиви антиколоніалізму, травмованості людини впливом радянської ідеології, деструктивними й викривленими уявленнями, що супроводжуються девіантною поведінкою, патологічними формами світосприйняття, формуючи психоаналітичну домінанту його прозопису. Слушною видається думка О. Юрчук, що «його творчість намагаються підігнати під різноманітні шаблони, серед яких особливе місце належить маркеру “хворобливий”, що проявляється в психіатричному романі, оспівуванні невротизму і сексу, проповідуванні заскоченого патріотизму» (Юрчук, 2013: 139). Безсумнівно, аналіз творів С. Процюка передбачає врахування особливостей жанру роману-психографії, роману травми, роману-застереження, антиколоніального роману/постколоніального роману, роману соціальної клініки, базові елементи яких синтезуються в його прозописі й виражають їхнє психоаналітичне тло.

Окремі аспекти творчості С. Процюка (біографічного, психоаналітичного, сновидного, жанрового) потрапляли у фокус наукових зацікавлень В. Мельнійчука (Мельнійчук, 2022),

Б. Пастуха (Пастух, 2016), Л. Скорини (Скорина, 2010; Скорина, 2014), Б. Стрільчика (Стрільчик, 2019), О. Юрчук (Юрчук, 2013) та ін., які застосовували психоаналітичну, постколоніальну, біографічну методологію до інтерпретації творів івано-франківського письменника.

Художні тексти, що характеризуються психоаналітичним потенціалом, є не лише якісною лектурою, спроможною відрефлектувати у психіці реципієнта, а й можуть бути вельми помічні у пропрацюванні болісних тем чи навіть травм індивіда як потужний психотерапевтичний засіб. Роман С. Процюка «Руйнування ляльки» відзначається виразним психоаналітичним бекграундом, употужненим художнім конструюванням концепту травми. Кожен із персонажів твору через різні психосоціальні чинники їхнього розвитку набув корпус проблем і травм, що їх автор твору розлого моделює системою художніх маркерів – відповідних психоемоційних станів, показовими для певного психотипу людини набором індивідуальних рис поведінки, світоуявленнями, світоставленням, метафорами, архетипами тощо. З урахуванням вибраного вектора аналізу «Руйнування ляльки» доречно інтерпретувати його жанр романом травмою з відповідним травматичним нарративом, що, на думку Т. Гундорової, «здебільшого нелінійний, фрагментарний, проявляється через монструозні характери (образ монструозної жіночості), через тіло (рана або каліцтво) і мову (мовчання)» (Гундорова, 2014: 34). Додамо, що присутній вплив для повномасштабної реалізації травматичного дискурсу відіграє контекст сюжетної лінії (історичний, соціальний, культурний тощо), а також безпосередньо сама травма чи травматична ситуація, система причин травматизації персонажів.

У романі С. Процюка «Руйнування ляльки» у фокус досліджень у психоаналітичному вимірі потрапляє складний і закритий типаж інтровертної героїні Анни Сороченко, умови її психофізичного становлення, тоталітарний і посттоталітарний дискурси її визрівання. Прикметним для художнього моделювання психоаналітичного бекграуду роману є дискурс мовчання, представлений подвійним семантичним полем – її особистим мовчанням, що зводиться до самокопірвання і самотишення, відсутністю бажання «промовляти» до світу, а також дискурс мовчання сім'ї, у якій їй випало зростати, зумовленого нестачею здорової і повноцінної комунікації батьків між собою та з нею як донькою.

2. Метафора Ляльки як комплекс деструктивних сил

У тексті метафора відіграє сутнісну роль у сюжетострої, психологічному та власне поетикальному вимірах. Варто взяти до уваги думку М. Шнейдера, що «метафори використовуються, щоб зрозуміти світ навколо нас і розтлумачити одну ідею для осенсовлення іншої»¹ (Шнейдер, 2022: 4). Художня своєрідність метафор, метафор-образів, метафор-кодів у романах С. Процюка містить глибоку ідею, сенс, присутній важіль впливу на реципієнта, виступаючи художнім засобом інакомовлення, що спонукає до роздумів або глибинного осмислення сюжетострою твору. Вона виражає приховані, замасковані, табуйовані смисли, зокрема й архетипні.

Крах здорової моралі й багатьох соціальних інститутів як наслідку тривалого впровадження колоніальної ідеології цілком виправдано призвів до появи цілої низки комплексів і неврозів у сучасного українця, які С. Процюк у романі обіграв метафорою Ляльки, щоб художньо презентувати штучність і загерметизованість українського буття, що може бути подолане лише в ревізіях осібної моралі, поведінки, світоставних орієнтирів, безжальному викоріненні й здоланні власної страхітливої травмованої свідомості. У романі «пристрасть Ляльки тяжіє до деструктивної вертикалі» (Процюк, 2010: 90), заважаючи українцеві сповна виповнюватися душевною гармонією і прагнути до духовної вищості. Наслідки такого тотального тиску Ляльки відчувають усі герої роману «Руйнування ляльки», які нещадно інфіковані пристосуванством й апатією, що становить фундамент для подальших психологічних комплексів, неврозів, втрати ідентичності тощо.

¹ Тут і далі у матеріалах переклад здійснено авторкою статті.

Назва роману С. Процюка «Руйнування ляльки» поступово й ненав'язливо випрозорує реципієнту вади часу й водночас підказує вихід із несприятливої психологічної атмосфери перехідної доби, в якій активізувалися нищівні для людини внутрішні процеси, що призводять до руйнування моралі, пам'яті, ментальності. Лялька у романі представлена як комплекс деструктивних сил, що дезорієнтує людину у соціумі, підживлює її інстинкти, сіє страх, неспокій, тривогу. Лялька є збірним образом або метафорою болю, страждання й ненависті, що становить небезпеку втрати позитивних якостей і рис людини, призводячи до психологічного дискомфорту, проявів негативу.

Лялька, як зауважує С. Процюк, «благословляє мовчання і закритість, неприязну ввічливість і несамовитий, стиснутий усередині, десь під стравоходом чи оком, жаль» (Процюк, 2010: 58), «лякає світ застиглою гримасою, де не віднайдеши ні радощів, ні смутку» (Процюк, 2010: 63), «не повинна любити, ненавидіти, співчувати, співстраждати» (Процюк, 2010: 174), відображаючи темні, приховані, інстинктивні бажання людини, пригнічуючи її волю, активність. Герої роману С. Процюка «Руйнування ляльки» перебувають у силовому полі тиску Ляльки, що провокує появу психологічної і соціальної апатії й руйнівної залежності. Автор твору зауважує, що «довкілля є лише різновидом ляльки. Хіба лялька не є натовпом?» (Процюк, 2010: 19), змушуючи до роздумів про всеохопність і всеконтрольованість Ляльки, що, витісняючи внутрішній простір спокою, добра, щирості, запускає деструктивний механізм знищення.

Кожен із героїв роману С. Процюка «Руйнування ляльки» має свої причини появи Ляльки і наслідки її плекання. Незаперечним є вплив Ляльки на моральне й психічне визрівання Анни Сороченко (у дівочтві Каленюк), її світоставлення, ідентичність. Героїня представлена у романі як складна, закрита для спілкування, майже асоціальна, глибоко інтровертна особа. Її деструктивні світоуявлення, безумовно, детерміновані тиском Ляльки як внутрішнього цензора, виплеканого авторитарним батьківським вихованням і несприятливими умовами радянської доби.

3. Трансмисія батьківської байдужості

Аннина деструкція вагомо зумовлена специфічним ставленням батьків один до одного, а також до неї як доньки. Трагедія руйнування героїні на різних рівнях її психічного становлення закорінена у відсутності любові між батьками і гнітючій психологічній атмосфері, в якій дівчинці випало формуватися. У дитинстві Анна недоотримала батьківської любові й уваги, що згодом спроектувалося й на її стосунки з чоловіком у власній сім'ї: «Іноді Анні хотілося кричати від розпачу, погладь мене, тату, приголуб мене, мамо, ти газети читаєш рідше, любиш плести шпичцями, сплети мені, будь ласка, сказала одного разу шестирічна Анна, іншого тата та іншу маму» (Процюк, 2010: 58). Героїня прагнула відчувати близькість рідних людей через обійми й дитячі пестощі. Анну свідомо позбавляли тілесно-тактильного контакту, що згодом згубно позначилося на її стосунках з Іваном.

Дитяче сприймання матері як «вчительки німецької», а батька як «вчителя історії та географії» виформувало специфічну форму стосунків між ними, проклавши шлях до нелюбові, страху відкритися. У батьківському домі Анна соромилася вільно проявляти свої почуття й емоції, бо не мала прикладу здорової комунікації у колі сім'ї, вважаючи безмовність і байдужість нормою. Отже, йдеться про хибні або викривлені ідентифікаційні коди, закладені батьками Анни як деструктивні установки у її подальшому дорослому житті. З цього приводу слушно зауважує Дж. Каган: «Важливість ідентифікації для розвитку особистості означає, що особистість, таланти та характер батьків, що їх сприймає дитина, мають значення. Коли зміст батьківських винагород і покарань узгоджується з особистістю дорослого як зразків для наслідування, зміст дорослої соціалізації потенціюється» (Каган, 1999: 165). Беземоційність і стриманість, до яких часто вдавалися батьки Анни у ставленні до неї, неусвідомлено для героїні спрацювали фрейдами / трафаретами / зразками її поведінки у власній сім'ї, шлюбі.

Відсутність позитивного прикладу щасливої сім'ї сформувало холодність, байдужість й апатію у проявах любові як засадничих рис подальшого характеротворення Анни. Стосунки між батьками героїня сприймала як партнерський шлюб, заснований на певній домовленості й платонічності. Така форма шлюбу була засвоєна Анною як зразок, за яким згодом Анна прагнула вибудувати й власні шлюбні стосунки з Іваном. «Іван був для мене спершу як брат – сестринська любов вільна від гнітючої мантиї сталевості. Осанна платонічній любові, якої Іван ніколи не розумів, над якою Іван постійно кепкував, яку Іван завжди ненавидів так само, як ненавиджу потворність спарювання і тверду гідь чоловічої плоти» (Процюк, 2010: 69), – зауважує С. Процюк у романі. Згубний вплив Ляльки, що визначила сімейну психологічну патологію розвитку шлюбних стосунків батьків Анни, продовжив своє існування в родині героїні, девальвувавши здорові цінності сімейного життя. Постійне Анніне невдоволення сімейним життям, важкі плинні вагітностей, негативне сприйняття Івана як «селяка невмиваного» призвело до внутрішньої дисгармонії, поступової деградації, втрати адекватного світовідчуття, здорових орієнтирів, спровокувавши появу відчуження, відлучення, появу докорів, прохолодності, апатії тощо.

4. Травма нелюбові

Анна – закрита і пасивна у спілкуванні з батьками, як, зрештою, і з однолітками, знайомими, згодом із колегами. Вона перейняла так званий фрейд відчужених і холодних стосунків між батьками, неусвідомлено спроектувала подібну форму співіснування та взаємодії і на своє оточення. Як відомо, проєкція є «інтрапсихічним процесом, що створює або формує сприйняття або їхню сукупність стосовно об'єкта зовнішнього світу, який, попри віру суб'єкта в об'єктивність сприйняття, насправді досягає об'єкт відповідно до власних характеристик» (International dictionary of psychoanalysis, 2005: 1334–1335). Отже, проєкція відчуження і байдужості між батьками Анни Сороченко справила деструктивний вплив на її подружнє життя з Іваном, а також є одним із базових знаків/кодів психоаналітичного бекграунду роману. Окрім того, приклад беземоційних, холодних, стриманих стосунків батьків між собою, імовірно, заклав фундамент травми нелюбові, що продуктивно реалізується, як доводить роман С. Процюка, в атмосфері байдужості і своєрідного мовчання: «Звичайно, вона частенько була свідком кількадечної, іноді навіть тижневої батьківсько-материнської мовчанки, яка облюбовує зятя і обмежених. <...> Коли під час напруженої хатньої тиші мама у розмовах з Анною згадувала про батька, то називала його лише “він”. Батько, говорячи про матір, теж користувався тільки формою третьої особи однини» (Процюк, 2010: 57). Ця «хатня тиша», безмовність батьківсько-материнських стосунків деструктивно спроектувалися на розуміння Анною шлюбу, кохання, емоційно й психологічно зрілих стосунків. Відсутність любові, а часом навіть і поваги, відстороненість батьків один від одного підготували ґрунт для неусвідомленої травми нелюбові – батьківської, а згодом і подружньої. Промовиста атмосфера мовчання, на якій автор повсякчас наголошує у романі, представляє вагомий деструкт психічного визрівання Анни, є одним із засадничих компонентів роману травми, демонструючи психоаналітичне ґрунт «Руйнування ляльки».

Її надмірна замкненість, сором'язливість і настороженість – закономірні наслідки травми нелюбові. Р. Лейс слушно зауважує, що «досвід травми, збережений або заморожений у часі, не може бути пережитий як *минуле* (письмівка Р. Лейс. – А. Ч.), і тому постійно болісно, дисоціативно, травматично відлунує у теперішньому» (Leys, 2000: 2). Як відчужена дитина, обділена любов'ю та увагою батьків, вона змалечку фокусувалася на пасивності, непомітності й індиферентності, уникаючи щирості і прив'язаності спочатку до батьків, а згодом і до своєї сім'ї. Цілком ймовірно, що саме така надмірна стриманість, навіть прохолода та байдужість, склали фундамент психологічної травми нелюбові. Попри відсутність прямого тиску, насильства, покарань, звинувачень, Анна перебувала у силовому тиску психологічного відречення, сприймаючи прохолоду і стриманість батьків у ставленні до неї як своєрідну непотрібність.

Психотип Анни Сороченко вагомо детермінований неврозом, що розвинувся у дитинстві. Холод і відчуження, страх заявити про себе, настороженість, асоціальність, недовіра – наслідки травми нелюбові. Як стверджує З. Фройд, «неврози можна порівняти з травматичними захворюваннями, які виникають унаслідок неспроможності впоратись із надміру сильним афективним переживанням» (Фройд, 1998: 273), що, ймовірно, викликаний байдужістю і навіть, як стверджує С. Процюк, «станом нарцисичної самотності» її батьків (Прощук, 2010: 59). Нестача батьківської любові, ніжного ставлення, належної уваги засадничо сформувало підстави для появи в Анни затяжної депресії у дорослому житті, апатії, недовіри до соціуму.

Анна мала базову потребу у батьківській любові, а також гостро відчувала невпевненість, відчай, брак розуміння і співчуття, постійне невдоволення, що часто зумовлювали депресивні і меланхолійні стани, що власне і виформовує дискурс фрустрації її існування. Позбавлена належної батьківської любові, героїня входить у стан важкого, песимістичного, задоволеного психічного напруження, що запускає механізм відторгнення, відчуження, байдужості.

Тривале психічне напруження, стан індіферентності, припускаємо, призвели до соціальної агнозії – «нездатності психопатичної особи отримувати задоволення від життя» (Закалик, 2016: 10). У структурі художнього твору такий питома психоаналітичний код радше координується з мотивом меланхолії, що, припускаємо, може бути виразною ознакою роману травми. Меланхолія Анниного психостану й поведінки безпосередньо детермінована травмою нелюбові, що у романі сюжетно представлено постійними поверненнями у минуле, пригадуваннями, а також промовистими сновидними картинками як проєкціями травматичного дитячого досвіду героїні. Простір пам'яті і спогадів Анни сповнений негативом, болем, стражданнями, що у дорослому житті призвело до втрати бажання повноцінного життя й постійного відчуття спустошення.

Анна, психологічно захищаючись умовною відмежованістю, зрештою, потрапила у тяглу екзистенційну пастку, втративши інтерес і позитивне ставлення до життя. Вона виявилася нездатною самостійно організувати своє життя, приймати доленосні рішення. Анна майже ніколи не відчувала задоволення, апатично реагуючи на дійсність. Самоусунувшись від соціального життя, героїня втратила передусім себе-для-себе, ставши нецікавою й для інших, злившись із натовпом, сірою масою: «Ти не влаштуєш скандалів і непримітно протягуєш власне тіло із першими ознаками брезкості із дня попереднього до наступного. Ти малоцікавий штрих загальної маси Анно, таких як ти мільйони» (Прощук, 2010: 31), – зауважує С. Процюк у романі.

На пригнічене, пасивне й викривлене уявлення світу і своє місце у ньому вплинула й травма батьківського виховання, що відповідало основним постулатам ідеології радянської системи. Інститут радянської сім'ї вимагав дитячої покірності, уніфікованості й повсякчасної стриманості у мовленні, поведінці, соціальних контактах. Над Анниними батьками, нею, її однолітками тяжів ідеологічний контроль, що позбавляв особу індивідуального самовираження. Збираючись на міжфакультетську зустріч, героїня уникає надмірного себе-прикрашання, щоб не виділятися з натовпу радянських студентів: «Анна вже одягається, легенько підфарбовує губи, основний товариш Андропов про це не знатиме, він строгий, бореться з алкоголізмом і тяпами-ляпами, так і треба. Анна зовсім трішки прикрашує себе, навіть ближчий товариш Щербицький не довідається» (Прощук, 2010: 44). Орієнтація на ймовірну уявну реакцію Андропова й Щербицького є ключовими маркерами соціальної ідентичності героїні, яка боїться вийти за межі загальноприйнятих норм, що, зрештою, з часом призводить до характерної соціофобії. Особи-маркери радянської доби у романі визначають подальшу лінію поведінки більшості глибоко зрадянзованих людей, позбавлених здатності до психічної резистенції, волевиявлення, свободи думки і дії.

5. Психотипологія персонажа

Повсякчасна психічна муштра і глибокий самоконтроль згодом наблизили Анну до підсвідомого сприйняття рабської ідентичності, спровокованої ідеологічним тиском. Позбавлена свободи вибору і дій, способів проявляти свою індивідуальність, засвоївши суперечливі цінності

й категорії радянської епохи, героїня поступово втратила здатність усвідомлено й об'єктивно аналізувати життєві ситуації. Анна плутала здорові орієнтири соціального становлення: маючи вищу освіту, вона мужньо зносила приниження багатіїв заради мізерного підробітку («Буду принижуватися заради цих і, можливо, наступних 50 гривень» (Процюк, 2010: 11)), неспроможна розділити соціальні і статусні ролі («Вона: мама і вихователька, батько і наглядач двох неповнолітніх дітей» (Процюк, 2010: 9)), викривлено сприймала погрози про скорочення на роботі, підсвідомо асоціюючи їх із фізичним знищенням. Подібне ставлення до життя сформувало в Анни відчуття непотрібності, сірості, апатичності. Л. Горболіс із цього приводу слушно зауважує: «Із достатніми професійними знаннями і вміннями вона була людиною без місця у суспільстві, з низькою самооцінкою, бо вповні не зреалізована, не зацікавлена життям – вона не розуміла значеннєвості, важливості й потрібності свого життя» (Горболіс, 2016: 73–74). Відсутність підтримки, розуміння, психологічного комфорту, мотивації щось змінити на краще виформувало байдужість, закритість, закомплексованість, призвівши до тривіальності й нудьги як ключових світоставних категорій і характеротворчих рис Анниної особистості, що і є засадничими причинами деструкції її особистості.

Авторитарне виховання й тотальний ідеологічний контроль призвели до психічного двоєдушся героїні, позначившись на її свідомості й ідентичності. Брак комфортної і затишної атмосфери любові й розуміння у сім'ї, материнська прохолода і скутість, складні стосунки між батьками, радянська уніфікованість, постійний контроль становлять корпус психічної травми, що згодом сформувалась у дисоціативний розлад. С. Процюк зауважує: «Як я можу тобі розповісти про Аннині напади протрації, випадання в інферно? Хіба ти, ортодоксальний суде, здатен зрозуміти тягар і прокляття несполучної спадковості, що поділив Анну на темну і світлу, подарував Анні різнополовинне обличчя, затаврував Анну двоєдушшям?» (Процюк, 2010: 68). Анна втратила інтерес до життя, зв'язок зі світом, сім'єю, втрапила у стан затяжної депресії, тривоги, соціальної розгубленості. Шлюб з Іваном лише посилив і без того складну психічну матрицю світосприйняття героїні.

Увесь Аннин світ укладався у примітивну й напружену систему шлюбних стосунків із чоловіком, зацикленості на вихованні дітей і малоцікавій роботі. Цікаво, що, попри наявність чоловіка, певного соціального статусу, освіти й роботи, Анна так і не змогла соціалізуватися, зайнявши гідну нішу для подальшої себе-реалізації. С. Процюк у романі наголошує на постійній конфронтації героїні зі світом: «Усюди проблеми, із роботою, зі зміною соціальної шкіри, зі всім» (Процюк, 2010: 63). Анні так і не вдалося позбутися гнітючого впливу Ляльки, що, зруйнувавши її внутрішній простір саморозгортання, згубно впливала на процеси становлення особистісної, психологічної, соціальної ідентичностей. Отже, закономірно в героїні виникає відчуття роздвоєння особистості, що часто знаходить вихід у негативі, спрямованому на чоловіка Івана і соціум.

За соціофобією, агнозією та апатією Анниного світосприйняття героїня втратила можливість ревізії позитивних моментів свого життя: вона свідомо відкидала любовні почуття Івана, ігнорувала будь-які його намагання укріпити їхній шлюб, забувала про щастя материнства, зациклюючись на власних страхах і невдачах. Іванове кохання було не здатне відродити віру у здорові стосунки й щасливе майбутнє їхнього подружжя. Іван, відчуваючи Аннину прохолоду, навіть фригідність, знав причину такого її ставлення, тому був готовий допомогти і виправити деструкцію їхніх стосунків. «Анно, дівчинко, любко моя, що з тобою, що ти говориш, Анно? Невже тебе дійсно заповонили, я завжди цього боявся, ті води чорного озера, отрута спадкового психозу, який відторгає теплі людські стосунки, залишаючи вибір: або жити так, як твої батьки, або розійтись?» (Процюк, 2010: 67–68). Іван чи не єдиний, хто вповні відчував трагедію дитячої травми виховання Анни, а також усвідомлював нищівні психічні процеси, що відбувалися з ним та його оточенням, інфікованим вірусом радянщини й пристосуванства. Анна без опору впустила у себе вірус Ляльки, що знищував індивідуальність у людині, плекав

численні комплекси, страхи, безликість, сірість, уніфікованість. Анна, на відміну від свого чоловіка Івана, виявилася слабкою опиратися Ляльці як деструктивній силі.

6. Висновки

Отже, роман С. Процюка «Руйнування ляльки» взірцево художньо моделює наслідки психічних деструктивів на становлення індивіда. Каркас психологічної травми Анни Сороченко (Каленюк) у творі становлять травма батьківської нелюбові, атмосфера мовчання, фрейми байдужості та прохолоди батьків між собою та у ставленні до Анни, авторитарне батьківське виховання, відсутність прикладу щасливої сім'ї та здорових стосунків між батьками, пригнічення, страх, невпевненість, несприятливі умови становлення особистості у радянський період. Посиленню психологічної травми сприяли статевий і шлюбний конфлікт Анни й Івана, що призвело до викривлених, часом навіть патологічних стосунків у сім'ї, девальвація здорових сімейних цінностей і позитивних категорій світосприйняття у героїні.

Література:

1. Горболіс Л. Про збереження ідентичності. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. 2016. № 1(17). С. 71–77.
2. Гундорова Т. Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи. *Постколоніалізм. Генерації. Культура*. Київ : Лауріус, 2014. С. 26–44.
3. Закалик Г. Патопсихологія: понятійно-термінологічний словник / укл. Г. М. Закалик, Ю. М. Терлецька. Львів : видавництво Львівської політехніки, 2016. 156 с.
4. Мельничук В. Психоаналітичний дискурс прози С. Процюка : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю : 035 «Філологія». Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2022. 191 с.
5. Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика. 2-ге вид., доп. і перероб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 389 с.
6. Пастух Б. Одвічні суперечності серця: проза Степана Процюка. Брустури : Дискурсус, 2016. 94 с.
7. Потканський Я. Психоаналіз у літературознавчих дослідженнях. *Література. Теорія. Методологія*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 292–311.
8. Процюк С. Руйнування ляльки. Київ : Ярославів Вал, 2010. 280 с.
9. Скорина Л. Троянда і біль: історія життя на грані. *Слово і Час*. 2010. № 9. С. 107–113.
10. Скорина Л. Химерні візії десятого рядка. *Буквоїд*. 7 жовтня 2014 р. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/10/07/094947.html> (дата звернення: 20.06.2023).
11. Стрільчик Б. Оніричний дискурс сучасної української прози (на матеріалі романів Степана Процюка, Володимира Єшкілева, Андрія Жураківського) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю : 10.01.01. Івано-Франківськ, 2019. 196 с.
12. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Київ : Основи, 1998. 709 с.
13. Юрчук О. У тілі імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 224 с.
14. Brooks P. The idea of a psychoanalytic literary criticism. *Critical Inquiry*. 1987. Issue 13(2). P. 334–348.
15. International dictionary of psychoanalysis. Detroit : Thomson Gale, 2005. 2196 p.
16. Kagan J. The Role of Parents in Children's Psychological Development. *Pediatrics*. 1999. Issue 104. P. 164–167.
17. Leys R. Trauma: A Genealogy. Chicago : University of Chicago Press, 2000. 312 p.
18. Schneider M. A Fallen Woman: the Use of Metaphor in Psychoanalysis : PhD thesis. New York : The City University of New York, 2022. 114 p.

References:

1. Brooks, P. (1987). The idea of a psychoanalytic literary criticism. (Issue 13(2)), (pp. 334–348). *Critical Inquiry* [in English].
2. Froid, Z. (1998). Vstup do psykhoanalizu [Introduction to psychoanalysis]. Kyiv: Osnovy. 709 p. [in Ukrainian].
3. Horbolis, L. (2016). Pro zberezhenia identychnosti [About preserving identity]. (Issue 1(17)), (pp. 71–77). *Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlynskyi MNU. Philological sciences (literature)* [in Ukrainian].
4. Hundorova, T. (2014). Postkolonialnyi roman heneratsiinoi travmy ta postkolonialne chytannia na skhodi Yevropy [The Postcolonial Novel of Generational Trauma and Postcolonial Reading in Eastern Europe]. *Postkolonializm. Heneratsii. Kultura*. Kyiv: Laurus. Pp. 26–44 [in Ukrainian].
5. International dictionary of psychoanalysis. (2005). Detroit: Thomson Gale. 2196 p. [in English].

6. Kagan, J. (1999). The Role of Parents in Children's Psychological Development. (Issue 104), (pp. 164–167). *Pediatrics* [in English].
7. Leys, R. (2000). *Trauma: A Genealogy*. Chicago: University of Chicago Press. 312 p. [in English].
8. Melniichuk, V. (2022). Psykhoanalychnyi dyskurs prozy S. Protsiuka [Psychoanalytic discourse of prose by S. Protsyuk]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu: 035 Filolohiia. Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka, Zhytomyr*. 191 p. [in Ukrainian].
9. Moklytsia, M. (2002). *Modernizm yak struktura: Filosofii. Psykholohiia. Poetyka* [Modernism as a structure: Philosophy. Psychology. Poetics]. 2-e vyd., dop. i pererob. Lutsk: RVV «Vezha» Volynskoho derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 389 p. [in Ukrainian].
10. Pastukh, B. (2016). *Odvichni superechnosti sertsia: proza Stepana Protsiuka* [Eternal contradictions of the heart: the prose of Stepan Protsyuk]. Brustury: Dyskursus. 94 p. [in Ukrainian].
11. Potkanskyi, Ya. (2008). *Psykhoanaliz u literaturoznavechkykh doslidzhenniakh* [Psychoanalysis in literary studies]. *Literatura. Teoriia. Metodolohiia*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». Pp. 292–311 [in Ukrainian].
12. Protsiuk, S. (2010). *Ruinuvannia lialky* [Destruction of the doll]. Kyiv: Yaroslaviv Val. 280 p. [in Ukrainian].
13. Schneider, M. (2022). *A Fallen Woman: the Use of Metaphor in Psychoanalysis*: PhD Thesis. New York: The City University of New York. 114 p. [in English].
14. Skoryna, L. (2010). *Troianda i bil: istoriia zhyttia na hrani* [Rose and pain: a story of life on the edge]. (Issue 9), (pp. 107–113). *Slovo i Chas* [in Ukrainian].
15. Skoryna, L. (2014). *Khymerni vizii desiatoho riadka* [Quirky visions of the tenth line]. *Bukvoid*. 7 zhovtnia. Retrieved from: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/10/07/094947.html> (Last accessed: 20.06.2023) [in Ukrainian].
16. Strilchuk, B. (2019). *Onirychnyi dyskurs suchasnoi ukrainskoi prozy (na materialy romaniv Stepana Protsiuka, Volodymyra Yeshkilieva, Andriia Zhurakivskoho)* [Oneiric discourse of modern Ukrainian prose (based on the novels of Stepan Protsyuk, Volodymyr Eshkilev, Andrii Zhurakivskyi)]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk za spetsialnistiu: 10.01.01. Ivano-Frankivsk*. 196 p. [in Ukrainian].
17. Yurchuk, O. (2013). *U tili imperii: Ukrainska literatura u svitli postkolonialnoi teorii* [In the body of the empire: Ukrainian literature in the light of postcolonial theory]. Kyiv: VTs «Akademiia». 224 p. [in Ukrainian].
18. Zakalyk, H. (2016). *Patopsykholohiia: poniatiino-terminolohichnyi slovnyk / Ukl. H.M. Zakalyk, Yu.M. Terletska* [Pathopsychology: conceptual and terminological dictionary]. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, 156 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.06.2023
The article was received 28 June 2023